

EEN EEUW VOL KERKEN

Kerkbouw in Ede in de 20e eeuw

HOOFDSTUK 1

Christenen en hun kerken in Ede

Eeuwenlang één kerk

Omstreeks het jaar 800 zijn op tal van plaatsen in Gelderland houten zaalkerken gebouwd. Ook op de Veluwe groeit geleidelijk aan de invloed van het christelijk geloof.

Staat er in het begin van de negende eeuw ook in Ede zo'n kleine kerk? Dat is niet bewezen, maar wel aannemelijk. Er is een dorpskern met daaromheen een wijd gebied, bewoond door boeren en landarbeiders. Oude kerkenpaden vormen het begin van het latere wegennet. Ze lopen naar een plek vlakbij de huidige Oude Kerk, slechts enkele tientallen meters ten noordwesten daarvan. Daar kan de eerste kerk gestaan hebben.

In zo'n kerk worden de Bijbelverhalen verkondigd, de mis gelezen, de sacramenten bediend, gebeden en gezongen. Er staan een preekstoel, een altaar, een doopvont. De basis van geloofskennis wordt aan de parochianen geleerd: het Onze Vader, het Apostolicum en de Tien Geboden. Het christelijk geloof vertoont de kenmerken van de rooms-katholieke traditie. Zoals in heel West-Europa.

Na de houten kerk wordt een stenen zaalkerk opgericht, van tufsteen gebouwd, in romaanse stijl. Nog weer later, in de vijftiende eeuw, verrijst op haar fundamenten een veel grotere kerk, in gotische stijl, met spitsboogramen en een forse toren. De kerk, gewijd aan St. Jan Baptist – Johannes de Doper – staat er nog altijd en is het oudste monument van Ede. De Oude Kerk aan de Grotestraat.

Het grondgebied van de Edese parochie blijkt te groot voor één parochiekerk. In de loop van de Middeleeuwen ontstaan dan ook meer parochies met eigen kerken: in Bennekom, Veenendaal en Lunteren.

Eeuwenlang, van de negende tot de twintigste eeuw, bezit het dorp Ede uitsluitend deze ene kerk. De dorpskerk van een ongedeelde christelijke gemeenschap.

Hervormde volkskerk

Een ingrijpende verandering brengt de zestiende eeuw. De Reformatie komt. Ook in Ede. Zoals overal in Gelderland van buitenaf binnengekomen. Deels ook van bovenaf opgelegd. Tegen het eind van die eeuw zet de ommekeer zich door en wordt de eerste gereformeerde predikant bevestigd. De 'roomse leere' wordt vervangen door de 'nye leere'. Van overheidswege wordt zelfs verordend dat in de kerken uitsluitend de gereformeerde leer mag worden verkondigd. De 'paapse mis' wordt verboden.

Het inwendige van de Oude Kerk wordt aangepast volgens de gereformeerde kerkinrichting. Beelden en crucifixen worden verwijderd. Het altaar verdwijnt. Immers, niet het sacrament van de eucharistie, maar het gepredikte Woord van God staat voortaan centraal. Dat betekent de preekstoel met de kanselbijbel in het midden. Het aantal sacramenten wordt beperkt tot twee, doop en avondmaal. Dat laatste sacrament wordt niet vaker dan viermaal per jaar bediend.

Het proces van hervorming verloopt op de Veluwe langzaam. Toch zet dat zich door. In de zeventiende eeuw wonen er nauwelijks nog rooms-katholieke dorpingen in Ede. Het zal tot 1906 duren voordat er in Ede weer een mis gelezen wordt. Zo blijft de christelijke gemeenschap van Ede ongedeelde. Ze nestelt zich in de reformatorische traditie, en wel van orthodox karakter.

In de drie eeuwen na de Reformatie volgen tal van predikanten elkaar op, begaafd of minder talentvol, maar zonder uitzondering trouw aan de gereformeerde leer. De gemeentezang beperkt zich tot de psalmen. De preken duren lang en zijn soms meer geleerde leerredes dan pakkende verkondiging. De kerkenraad is eerder een bestuurscollege dan een pastoraal team. De Heer van Kernhem fungeert als president van de kerkvoogdij. De kerk is volkskerk. Ede is een gedoopt dorp. Natuurlijk zijn er de eeuwen door uitingen van doorleefd geloof bij sommigen, die in de negentiende eeuw soms bij elkaar komen in 'conventikels'. Maar deze kleine groepjes 'bevindelijke' gelovigen leven binnen het geheel van de kerkelijke gemeente. Zij wijken niet af van de gereformeerde belijdenis, maar spreken met elkaar over hun innerlijke beleving van het geloof. Zij leggen geld apart voor de armen en geven dat trouw aan de diaconie.

Wanneer in de eerste helft van de negentiende eeuw de Afscheiding (1834) ontstaat en bezwaarden in tal van gemeenten de vaderlandse kerk verlaten, gaat deze beweging aan Ede voorbij. Vermoedelijk omdat de gemeente en haar predikant, Ds. D. A. Detmar, behoudend en orthodox is en niemand behoefte heeft aan enige afscheiding in Ede.

Kerken en kerkbouw in variatie

Anders gaat het in 1887. Dan gaat een deel van de hervormde gemeente een eigen weg, buiten de oude kerk. Mee met de Doleantie. De Gereformeerde Kerk van Ede ontstaat en bouwt de tweede kerk in het dorp: de Noorderkerk (1903). De eerste kerkbouw van de nieuwe eeuw.

Elfhonderd jaren lang heeft in Ede één kerk gestaan: de Oude Kerk. In één eeuw, de twintigste, zullen er twintig nieuwe kerkgebouwen bij gebouwd worden. Een ware explosie van kerkbouw. Wat is daarvan de reden?

Ten eerste: de snelle groei van de bevolking, niet alleen door geboorten binnen de bestaande burgerij, maar ook door de binnenkomst van buiten. 'Import' van nieuwe Edenaren, waaronder tal van andersdenkende christenen.

Ten tweede: vanouds hervormde gemeenteleden kiezen voor een andere wijze van geloven en kerk-zijn en sluiten zich aaneen tot nieuwe kerkgemeenschappen. In de twintigste eeuw waaiert het christelijke deel van de bevolking uit in tal van kerkelijke varianten. Enerzijds betreurd door velen vanwege de verdeeldheid die daaruit blijkt. Anderzijds toegejuicht vanwege de veelkleurigheid die zichtbaar wordt. De hele eeuw lang blijft de aloude hervormde gemeente de grootste kerkformatie in Ede en groeit uit tot acht wijkgemeenten met vijf kerkgebouwen: naast de Oude Kerk de Nieuwe Kerk, de Sionkerk, de Bethelkerk, De Open Hof, gehuurd van andere kerken, later, zonder die andere, De Ark.

In 1948 gaat een deel van de hervormde gemeente op eigen koers, bezwaard tegen de klassiek – gereformeerde prediking en liturgie in de Oude Kerk. Men blijft de Nederlandse Hervormde Kerk trouw en groeit uit tot een 'deelgemeente' binnen die kerk. Veel van buiten Ede binnenkomende kerkleden sluiten zich bij deze gemeenschap aan. Men bouwt de Taborkerk en participeert later in De Open Hof en de Emmaüskerk.

Een groep vrijzinnig georiënteerde christenen sticht een afdeling van de Nederlandse Protestantenvbond en bouwt in 1913 een kerkje aan de Ericalaan.

Er komt een Evangelisch-Lutherse Gemeente tot stand die in 1917 een kerkgebouw aan de Beukenlaan betreft.

Ook de Gereformeerde Kerk breidt steeds meer uit, wat eveneens leidt tot de bouw van kerken: naast de Noorderkerk de Beatrixkerk, de Jeugdkapel of Proosdijkerk, De Open Hof, samen met andere kerken, en De Akker. Samen met vier andere kerkgemeenschappen bouwt men tegen het eind van de eeuw in de Rietkampen de Emmaüskerk. In die laatste kerk komt tegenwoordig ook de hervormde gemeente bijeen (Kleopasgemeente).

De Christelijke Gereformeerden stichten een gemeente in Ede in 1923. Hun eenvoudige kerkje wordt dat jaar gebouwd in de Bergstraat, jaren later vervangen door de karakteristieke kerk 'De Tabernakel' aan de Verlengde Maanderweg.

In 1944 vindt in ons land een nieuwe kerkformatie plaats, een afsplitsing van de Gereformeerde Kerken in Nederland, thans Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt geheten. Ook in Ede komt het tot 'vrijmaking'. De groeiende gemeente neemt haar Ontmoetingskerk in gebruik in 1982. Een deel van deze gemeente vormt in 1968 een nieuw kerkverband, thans de Nederlands Gereformeerde Kerk genoemd. Deze nog steeds sterk groeiende kerkgemeenschap koopt de gereformeerde Proosdijkerk in 1989.

Ede kent ook een Oudgereformeerde Gemeente, geïnstitueerd in 1946. Deze gemeente komt bijeen in een groot kerkgebouw aan de Schaapsweg. Het gebouw wordt na de start herhaaldelijk uitgebouwd. Een klein deel van de gemeente scheidt zich in de tachtiger jaren af en komt bijeen in een verbouwde gymzaal in de Noordelijke Spoorstraat, als kerkgebouw kenbaar aan een klein soort torentje.

Intussen ontstaat er ook weer, na eeuwen, een rooms-katholieke parochie. Een eerste mis wordt gelezen in 1906, met name voor uit Brabant afkomstige militairen van het in Ede gevestigde garnizoen. In de loop van de twintigste eeuw groeit het aantal rooms-katholieken en komt het tot de vorming van twee parochies met twee kerkgebouwen. Eerst de St. Antoniuskerk, door oorlogsgeweld verwoest in 1944 en herbouwd in 1953. Later de Goede Herder Kerk.

Van een geheel ander type is het Leger des Heils. Er is in Ede een korps vanaf 1935. Het korps belegt zijn diensten sinds 1982 in de vroegere kerk van de vrijgemaakt gereformeerden aan de Verlengde Maanderweg.

Aan dit brede scala van kerken zijn nog meer geloofsgemeenschappen toe te voegen. Twee daarvan hebben hun bijeenkomsten in eigen kerkgebouwen: het Apostolische Genootschap aan de Hakselseweg en de Nieuw Apostolische Kerk aan het Regentesseplein in Ede Zuid. Een andere groepering is de Basisgemeenschap 'Exodus' (1979), georiënteerd aan de 'bevrijdingstheologie'.

Tijdens de laatste decennia van de twintigste eeuw ontstaan in Ede, evenals elders in den lande, evangelische groeperingen van diverse snit. Sommige zijn kleine huisgemeenten, zoals Christengemeente 'Adelaarsnest'. Andere zijn grote, sterk gedijende gemeenten: de Jonahgemeente, de Raphaëlgemeente en de Evangelische Gemeente 'De Schuilplaats'. Ede kent eveneens een snel in omvang toenemende Baptistengemeente. In de beschreven eeuw komt het nog niet tot kerkbouw voor deze kerkgemeenten. Zij huren van anderen ruimten voor hun diensten.

In de twintigste eeuw zet ook de secularisatie zich door. Door immigratie komen in het derde kwart van de eeuw ook veel moslims in Ede te wonen.

Bijna de helft van de inwoners van Ede is niet betrokken bij een kerk. Niettemin draagt de gemeente nog in veel opzichten het stempel van het christendom, zij het in veel meer variaties dan toen de eeuw begon. Dat is niet het minst te zien aan de kerkgebouwen, die het gezicht van het tot een stad uitgegroeide heidedorp bepalen. Niet alle kerken zijn architectonisch van bijzondere betekenis. Maar ook Ede kent kerkgebouwen, die zowel van buiten als van binnen heel interessant zijn en de moeite van het bekijken en bestuderen meer dan waard.

Openingshoofdstuk van het boek EEN EEUW VOL KERKEN, door Cor van Iterson en Arie Romein, Ede 2009.

Naschrift.

In de 21^e eeuw zijn er al verscheidene veranderingen te zien: de Proosdijkerk wordt nu gebruikt door de Ned. Geref. Kerk, de RK Goede Herderkerk door de Baptistengemeente. Het Leger des Heils heeft de gereformeerde kerk De Akker overgenomen. De Geref. Gemeente bouwde de ruime Petrakerk aan de Lunterseweg. De Marokkaanse gemeenschap bouwde een mooie moskee aan de Peppelerweg en de Turkse een imposante moskee aan de Verlengde Blokkenweg.